

פ ת ח - ד ב ר

זכות גדולה נתגלגלה לידי כשביקשוני האוניברסיטה העברית, החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה ואגף-העתיקות של משרד החינוך והתרבות לעמוד בראש משלחת-החפירות במצדה. זכות, אך גם חובה, ובמיוחד החובה להשיג את האמצעים הכספיים הדרושים לחפירות בקנה-מידה כה גדול, אמצעים שיספיקו לחפירת מצדה כולה.

בראשית דברי ברצוני להודות מקרב לב לקבוצת-ידידים באנגליה, שקיבלה על עצמה לממן משלחת-חפירות מיוחדת זו. יעמדו על הברכה מרים והרי סקר, מתילדה קנדי ז"ל וטרנס קנדי, קרן וולפסון, ובמיוחד מר לגרד וולפסון*, וכן השבועון *Sunday Observer* ועורכו מר דוד אסטור**, שלא זו בלבד שתרמו ביד נדיבה כחצי מיליון ל"י, אלא אף עודדונו במשך כל הזמן, הן על-ידי התעניינותם הכנה בפעולות המשלחת והן על-ידי ביקור אחדים מהם במקום החפירות. יצוין בסיפוק, שקבוצה זו גם קיבלה על עצמה לממן את עונת-החפירות השנייה, שתיפתח בחודש נובמבר שנה זו.

מחמת תנאיה המיוחדים של מצדה לא היה עולה בידנו לערוך חפירות בקנה-מידה כה גדול לולא עזרתו הפעילה של צה"ל בהקמת המחנה ובאחזקתו, בבניית מדרגות אל ההר ואל הארמון הצפוני, בהתקנת מעלית-משאות, בניהול המחנה ועוד. אכן, ראויה לציון העובדה, שהמטכ"ל עמד על הערך החינוכי הרב הטמון בהשתתפותו של צה"ל בחפירות ושלה מתנדבים לחפירות. תודתנו נתונה לרב-אלוף צבי צור, הרמטכ"ל בראשית עונת-החפירות, ולרב-אלוף יצחק רבין, הרמטכ"ל הנוכחי, על סיועם והתעניינותם,

* תודתי נתונה גם לגינראל רדמן, מנהל קרן וולפסון, על התעניינותו ועזרתו הרבה.

** מבין אנשי-המערכת של ה"אובזרבר" ברצוני להודות במיוחד למר ל. לדרר, שהיה מן הראשונים שהתלהבו לרעיון החפירות במצדה, והושיט עזרה רבה בשלבים השונים של החפירה; למר ר. הרקר, שהיה, למעשה, "האיש שלנו בלונדון", וטיפל בכל הבעיות המסובכות הקשורות במכירת "זכויות היוצרים" של המשלחת לעתונים ולחברות ראדיו וטלביזיה; למר פ. אודונובן, שמאמריו על מצדה היו לעור רב בגיוס סיוע ציבורי בחוץ-לארץ; ולמר ק. אובנק, שסייע בידנו בכל שלבי החפירות.

וכן לקציני המטכ"ל השונים, ובמיוחד לקציני חיל-ההנדסה, שנשאו בעול העיקרי. במיוחד אנו מודים לאלוף פיקוד הדרום צבי זמיר ולמטהו על ש"אימצו" את המשלחת מטבע מיקומה. על הטרחה הרבה שגרמנו להם ברצוני להצטדק, ועל היענותם הכנה והמעשית ברצוני להודות. כן נתונה תודתנו למר י. פונדק ולחבל-ערד על עזרתם הרבה בעניינים שונים*.

תודתי האישית נתונה גם ליוסף אבירם, מזכיר-הכבוד של החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, שלא זו בלבד שהמריצני כל השנים לקבל על עצמי את המשימה הגדולה**, אלא אף טרח במשך כל תקופת ההכנות והחפירות, ועמד למעשה בראש "המטה העורפי" בירושלים. לידו עזרו בנאמנות וביעילות רעייתי, כרמלה, שנטלה על עצמה את הדאגה לפעולת המתנדבים, שהיתה כה חיונית להצלחת המבצע (ועל כך עוד ידובר להלן), ומר מוהר, שנשא בעול הנהלת-החשבונות המסועפת של המשלחת.

ברצוני לסיים את דברי-התודה בציון החוב הגדול שחבה משלחתנו לחלוצי מחקר מצדה במשך למעלה ממאה שנה, ובמיוחד למיכה לבנה, שמריהו גוטמן ועזריה אלון, שסללו את הדרך לארגון המשלחת שסקרה את מצדה בשנות 1955—1956 מטעם שלושת המוסדות האחראים גם למשלחת-החפירות שלנו. לתודה מיוחדת ראויים ראשי משלחת-הסקר, עמיתי, על העזתם ועל תרומתם לחקר מצדה, תרומה שנתנה את הדחיפה העיקרית לארגון המשלחת הנוכחית***.

* יעמדו על הברכה כל הגורמים הציבוריים והפרטיים שסייעו לנו, הן בעזרה מעשית והן בתרומות-ציוד מתוצרתם. ואלה הם: שר האוצר והמסחר והתעשייה, מר פ. ספיר; שר הפיתוח, מר י. אלמוגי; מר א. גולדברג מחברת "דשנים וחמרים כימיים"; "סולל-בונה" ומר הלל כהן — על תרומתם ועזרתם המעשית בהקמת צריפי המשלחת; מפעלי ים-המלח ורב-אלוף מ. מקלף, מהנדס לנגוצקי ומר א. אילין ממפעלי "קייזר-אילין" — על עזרתם הרבה בכלי-רכב ובציוד מיכאני מיוחד; סגן-שר-הבריאות, מר י. רפאל, ועליית-הנוער — על עזרתם באספקת שמיכות; וחברת "מקורות" — על שנענתה במהירות יוצאת מן הכלל לבקשתנו להתקין קו-מים מיוחד בשביל המשלחת. כן נתונה תודתנו לחברות-הביטוח "מגדל" ו"הסנה", למפעלי-נייר "חדרה", ל"ראדיו בן-גל", לחברת "טייפ", לחברות "דלק" ו"פז", ל"עתיקות ארץ הקודש" ולמר א. לוי, למרכז קו"ח ולמר סורוקה, לדואר ישראל ולעתונות היומית.

** בתמיכתם של יהודה אלמוג, איש ים-המלח, ושמריהו גוטמן, איש מצדה.

*** וראה: נ. אביגד, מ. אבייונה, י. אהרוני, ש. גוטמן וע. דונאייבסקי, מצדה, סקר ארכיאולוגי בשנות תשט"ו—תשט"ז, ידיעות, כא, א—ב, תשי"ז. להלן יכונה פרסום זה בשם "סקר 1955—1956".

המשלחת

עונת-החפירות הכפולה נמשכה קרוב לשבעה חודשים רצופים, פרט להפסקה קצרה בימי חג הפסח, מ-14 באוקטובר 1963 ועד סוף אפריל 1964. בראש המשלחת עמד כותב הטורים הללו, כשלימינו צוות ארכיאולוגי וצוות מינהלי. גם הצוות הארכיאולוגי התחלק לשניים: צוות-שדה וצוות כללי. עם הקבוצה הראשונה נמנו ד. בהט, א. בן-תור, ש. גוטמן ומ. מגן, שהשתתפו בחפירות במשך כל העונה; ד. אוסישקין וא. דרורי, שהשתתפו במשך כמה חודשים; וא. איתן, רחל חכלילי, אסתר יובל, ד. כוכבי, מ. לבנה, ז. משל, י. צפריר, א. קמפינסקי וי. שילה, שהשתתפו במשך כמה שבועות. בתיאום בין צוות-השדה וצוות-הרישום סייע בידי ג. פורסטר. כאדריכלי-השדה של המשלחת שימשו ע. דונאייבסקי, שהשתתף במשך כל העונה לסירוגין, וא. מנצ'ל. צלם המשלחת היה א. וולק. הגב' אביבה רוזן שימשה כמזכירת המשלחת, בתפקיד חלקי. בראש צוות הרישום, הרחיצה והציור עמדה מלכה בתייבסקי, שנסתייעה בידי א. ברמן. מלאכת-הציור נעשתה על-ידי צוות-ציירים מבין מתנדבי המשלחת, אולם בעיקר בידי יואנה סלזן וסוזן ויליאמס. רפאית המשלחת היתה דבורה דב, שנעזרה בק. סלק.

בראש צוות-המינהל עמד סגן-אלוף י. ערן. סייעו בידו סרן י. יפה, מפקד המחנה; ע. טרבולוס, המחסנאי; רס"ר מ. כהן, האחראי לבטיחות בעבודת-השדה; וכן קבוצה של חיילים, שעסקו בקשר, באפסנאות וכיו"ב. א. פייגין (אחד המתנדבים) היה אחראי לטיפול במתנדבים, ואף עזר בחפירות עצמן. יחידה בפני עצמה היתה קבוצת השימור והשחזור (וראה להלן), בראשותם של מר י. ינאי, מנהל המחלקה לשיפור נוף הארץ, ושל מר י. גסקו. הבנאי-האומן היה מ. יפה.

את מחנה המשלחת הקימונו ממערב לצוק מצדה, מדרום למחנה הרומי של סילוה (מחנה ו'). חילקנוהו לשלושה חלקים עיקריים: בצפון — אוהלי-המגורים של המתנדבים והעובדים האחרים; במרכז — אוהלי המטבח והאוכל; ובדרום — אוהלי-המגורים של הצוות, אוהלי המחסנים והרפאות ושני צריפים לעבודת הרישום והציור ולמשרדי מינהלת המשלחת והארדיכלים. החשמל סופק על-ידי גינראטורים, ואילו המים הובאו בצינור של שני צול, שחובר במיוחד אל צינור-הקידוח של חברת "נפטא", כ-7 ק"מ מן המחנה בואכה ערד.

חפירות מצדה

עורק־התחבורה העיקרי אל מחנה המשלחת היה דרך ערד—מעלה־הקנאים, אך מחמת מצבו הגרוע ועליותו התלולות אפשר היה לנסוע בו כמעט אך ורק ברכב עם הנעה קדמית. דרך־עפר שנשללה במיוחד בכיוון דרום, לעבר כביש ערד—ראש־זוהר, לא עמדה במבחן, ביחוד לאחר שבמקומות רבים הרסוה שטפונות. האוכל הוכן במסעדת ערד (בראשותו של מר ב. פרידן) והובא מדי יום ביומו במכונית מיוחדת למטבח המשלחת, מקום שם רק צריך היה לחממו.

וזה היה סדר הארוחות: לפני תחילת העבודה—ארוחה חמה, שכללה בעיקר דייסות ומשקה; בשעות הבוקר—ארוחה קלה; בשעות הצהריים—ארוחה בינונית, שכללה בעיקר כריכים, פירות ותה; ובערב—ארוחה עיקרית, שכללה מרק, בשר ופרפראות.

סדר־היום של חברי המשלחת (בשינויים קלים, בהתאם לעונות השנה) היה כדלקמן: קימה—בשעה 05.00; התחלת העבודה—06.00; הפסקה לארוחת־בוקר—09.00; הפסקה לארוחת־צהריים—12.00; סיום העבודה—15.00. מדי ערב בערב התכנס צוות המשלחת למסירת דינים־וחשבונות יומיים על־ידי מפקחי השטחים. דינים־וחשבונות אלה הוקלטו במלואם, ולאחר־מכן הודפסו.

המשלחת היתה מבוססת בעיקר על מחזורים דו־שבועיים של קבוצות־מתנדבים שונות, ובממוצע כללה כ־200 איש, לרבות יחידת־השחזור. קבוצה אחת כללה 50—80 מתנדבים מן הארץ ומחוץ־לארץ (מ־28 ארצות שונות), שהתחלפו מדי שבועיים. עם זאת היו לא מעט מתנדבים שהאריכו את שהותם בהר. קבוצה אחרת כללה כ־30 חיילים, שהתנדבו—באישור צה"ל—לעבודה של שבועיים. קבוצות־החיילים אורגנו על בסיס של השתייכות לחילות צה"ל ופיקודיו, וכללו מחזורים מספר מחיל־השריון (הנוהג להשביע את טירוניו על פסגת מצדה), חיל־האוויר וחיל־הים, פיקוד־המרכז ויחידות המטכ"ל השונות, כגון פיקוד־ההדרכה, השלישות ומחנה מטכ"ל. קבוצה נוספת, שאף היא התחלפה מדי שבועיים, היתה מורכבת מ־40—50 גדנ"עים בשירות לאומי (שביעיות בתי־הספר התיכוניים). לכל אלה הצטרפו מדי פעם בפעם קבוצות־נוער מן ההתיישבות העובדת.

בדרך זו לקחו חלק בחפירות 14 מחזורים דו־שבועיים. מן הראוי לציין, שעבודת המתנדבים היתה למופת, ורק בעזרתם הגלהבת עלה בידנו להוציא את תכנית עבודתנו אל הפועל, על־אף התנאים הקשים.

מדי שבוע בשבוע שמעו המתנדבים הרצאה על נושא ארכיאולוגי מפי אחד מחברי המשלחת. בשבתות סיירו בסביבות מצדה, בהדרכת צוות המשלחת ופיקוד הגדנ"ע.

שיטות החפירה וחלוקת השטח

מיפוי השטחים והלוקוסים וסימונם נעשה באופן הבא: שטח מצדה וסביבותיה (לרבות שטח המחנות הרומיים) חולק לשורה של ריבועים גדולים (100 × 100 מ'), שמוספרו ממערב למזרח ומדרום לצפון (מספר הריבוע של קצהו הדרומי ביותר של צוק מצדה הוא 107, ואילו זה של הקצה הצפוני — 248). כל ריבוע חולק ל-100 ריבועי-משנה בני 10 × 10 מ', שסומנו באותיות לאטיניות ממערב למזרח, ובספרות ערביות — מדרום לצפון. ריבוע-משנה מסוים הוגדר אפוא כדלקמן: 109 D 7. מאחר שתכניתם הכללית של המבנים היתה ידועה, פחות או יותר, הודות לסקר של שנות 1955—1956, קבענו מראש מספר מוחלט לכל לוקוס משוער. עם זאת השארנו כמה מספרים "ריקים" לסימון הלוקוסים העשויים להתגלות במהלך החפירה. את הבניינים העיקריים שנראו על פני השטח סימנו בספרות רומיות, ולכל אחד מהם הקצינו מספר לוקוסים. וזו חלוקת השטח (לוח א והתכנית הכללית), על הלוקוסים השונים שלו (הציון המובא בין סוגריים הוא סימון המבנה בתכנית הסקר של שנות 1955—1956):

			1 — הדרגה התחתונה בארמון הצפוני (המדרגה התחתונה)
50—1	—	לוקוסים	
			II — הדרגה התיכונה בארמון הצפוני (המדרגה התיכונה)
75—51	—	"	
			III — הדרגה העליונה בארמון הצפוני
100—76	—	"	(F — I)
120—101	—	"	(E — I, II)
130—121	—	"	(E — II, III)
150—131	—	"	(E — III, IV)
			VII — המבנה הגדול שממערב למחסנים
200—151	—	"	(E — IV, V)
			VIII — המבנה הבינוני שמדרום-מזרח למחסנים
250—201	—	"	(E — V, VI)

חפירות מצדה

			ix — המבנה הגדול שמדרום
380—301	—	לוקוסים	למחסנים (ד — D)
400—381	—	"	— הכנסייה (כנסייה)
550—401	—	"	x — הארמון המערבי (i—iii, ג — C)
650—601	—	"	xi — המבנה שמדרום-מזרח לארמון המערבי (ב — B)
680—651	—	"	xii — המבנה שממזרח למבנה וא (א — A)
			xiii — המבנה שמדרום לארמון המערבי (אינו מופיע בסקר של שנות 1955—1956)
830—801	—	"	— החומה
1900—1000	—	"	— הבריכות והבורות
1999—1901	—	"	— המערות
2100—2000	—	"	— המערות

למבנים בודדים קטנים ניתנו מספרים הקרובים למספרי המבנים הגדולים שלידם, או מספרים שגלגלם מתוך עתודת-המספרים הכללית. לכל קיר ניתן מספר מיוחד עם הקדומת W, ולכל מבנה הוקצתה קבוצת-מספרים מיוחדת. בצורה זו ניתן לכל לוקוס ולכל קיר כינוי מספרי מוחלט. כך, למשל, נמצא לוקוס 458 בארמון המערבי, ואילו קיר 78 — בדרגה העליונה של הארמון הצפוני.

לכל שטח הוכן יומן גרפי, ובו תכנית משוערת של המבנה, עם מספרי הלוקוסים והקירות, וכן עמודות מיוחדות לרישום מספרי הסלים ולציון מפלסם, מקומם ותאריך חפירתם. בכל שטח נעשה סימון הסלים והממצאים בנפרד, כשהמספר הראשון מציין את מספר הסל, והמספר השני (לאחר קו אלכסוני) — את מספר הממצא שבסל. כדי להקל עלינו בשעת המיון הסופי, הוספנו למספר הסל את מספר הלוקוס בתור קדומת. כך, למשל, מציין המספר 16/2 — 5 את החפץ השני שהוצא מסל 16 שנתגלה בלוקוס 5.

בסוף היום הורדו כל הסלים במעלית המיוחדת שבנה חיל-ההנדסה מעל הסוללה הרומית¹ והובאו למחנה המשלחת. למחרת היום, לאחר שנשרו במים

1. בצער רב אנו מציינים את מותו הטראגי של מר לרר, שנפל ממרומי צוק מצדה בעת תיקון המעלית. מר לרר ז"ל, ששירת כאזרח בחיל-ההנדסה, נשלח מדי פעם בפעם על-ידי חיל זה למצדה, כדי לטפל בגינראטורים של המשלחת ולתקן את הציוד

במשך כל הלילה, נרצחו החרסים בזהירות רבה. בעקבות ריבוי האוסטרקונים (וראה להלן) הוחלט לטבול את החרסים תחילה במים ולשפשפם במברשת רק לאחר שנבדקו. כל ממצא נרשם קודם-כול בכרטיסייה מנוקבת, בהתאם למפתח, ורק לאחר-מכן צויר. צילומי החפירות סומנו במספרים רצים, בהתאם למספריהם של סלילי התשלילים. כך, למשל, מציין המספר 15/6 צילום מס' 6 בתשליל 15. תנאי מזג-האוויר הקשים ששררו בחורף (כמות-גשמים בלתי-רגילה וקור רב, לעתים כמעט עד נקודת-האפס) הכבידו מאוד על מלאכת-הרפאות, ולכן נדחה חלק ניכר מעבודה זו עד לאחר סיום החפירות. עתה שוקד על מלאכה זו צוות מיוחד במוזיאון ברונפמן לעתיקות ולמקרא, בפיקוחו של הרפא הראשי של "מוזיאון ישראל", מר ד. שנהב. חידוש מסוים הנהגנו בשיטות-החפירה: לפני שהושלך נופה כל העפר שנחפר בנפות מיוחדות. אמנם הביא הדבר להאטת קצב החפירה, אולם בסופו של דבר יצאנו נשכרים, שכן רבים מן המטבעות והממצאים הקטנים נתגלו הודות לנפה.

ה ש ח ז ו ר

כל המבנים הגדולים מימי הורדוס שעל משטח הצוק נבנו מסלע הדולומיט המקומי, שמפאת קשיותו אי-אפשר היה לסתתו סיתות מלא, והיה אפוא הכרח לחצוב אותו גושים-גושים ולהקציעם באופן גס בלבד. על-פי-רוב הונחו גושים-גושים משני הצדדים, והחלל ביניהם מולא באבנים קטנות יותר. לאחר-מכן טוּיַח הקיר מבפנים ומבחוץ. ההתמוטטות הראשונה של התקרות, שבאה בעקבות השריפה שאחזה במבנים לפני נפילת המבצר, רק פתחה את תהליך-ההרס — עיקר החורבן נגרם על-ידי שורה של רעידות-אדמה, שמוטטו חלקים ניכרים של הקירות עוד לפני המאה ה' לספה"ג (וראה להלן). המסתכל בצילומי-האוויר ובשטח עצמו יכול להבחין היטב, ובפרט במחסנים, בנדבכים שהתמוטטו שורות-שורות ונפלו ליד הקירות. הצטברות עצומה זו של גושי-אבן (שמשקלו הממוצע של כל אחד מהם 200—300 ק"ג) העמידתנו לפני בעיה קשה עוד בטרם החלה העבודה: פיגוי ההריסות כתנאי מוקדם להתחלת החפירות. בגלל חשיבותה המיוחדת של מצדה, הן מבחינה לאומית והן מבחינה מדעית, הוחלט לעשות כאן נסיון המיכאני האחר. מותו השרה אבל כבד על חברי המשלחת, שהעריכו מאוד את אישיותו ואת מסירותו הרבה.

הפירות מצדה

חדש: לשחזר את ההריסות לפני החפירות, או בעת ובעונה אחת אתן. נוכחותו של צוות-השחזור מטעם המחלקה לשיפור גוף הארץ ולפיתוח אתרים היסטוריים אפשרה תיאום מלא בין פעולות החופרים ופעולות המשחזרים והביאה תועלת רבה לשתי המשלחות. קו שחור בצבע-שמן מסמן עתה את המקום שבו הוחל בשחזור הנדבכים, וניתן אפוא לעמוד על נקלה על פעולות-השחזור בכל מבנה ומבנה.

בעיה בפני עצמה עורר שימור הטיח וציורי-הקיר שנתגלו במבנים רבים (וראה להלן). לפי המלצת המרכז לשחזור עתיקות של אונסקו, שמרכזו ברומא, הצטרף למשלחת מר ל. מרגזי, שעשה בעיקר לשימור ציורי-הקיר שבדרגה התחתונה של הארמון הצפוני. במלאכת-השחזור של הטיח הבלתי-צבעוני ושל מתקני-החמר השונים עסק מר יאן בוסקל, כשלידו צוות של מתנדבים. לפי המלצת אותו המכון מטפל עתה מר מָרָה בהורדת חלק מציורי-הקיר ובהכנתם לתצוגה קבועה במקום. פעולה זו, שהוחל בה לאחר שביקר במקום פרופסור פצניני מאיטליה, חיונית לשימורם של קטעי-פרסקו רבים שניזוקו קשה על-ידי מלחים שונים או שהתפוררה תשתיתן כליל.

גם בימי הקיץ, בין שתי עונות-החפירה, המשיך צוות-השחזור במלאכתו, בראשותו של מר גסקו ותוך התייעצות עם אנשי משלחת-החפירות: מר א. מנצ'ל יעץ בעניינים ארכיטקטוניים, ואילו מר מ. מגן — בעניינים ארכיאולוגיים. פעולות-השחזור נעשות לפי תכנונה של ועדה מיוחדת, אשר בראשה עומד מחבר השורות הללו ואשר עם חבריה נמנים מר י. ינאי, הארדיכל שרון, מ. לבנה, ש. גוטמן, ע. דונאייבסקי וא. מנצ'ל. אנו תקווה, שלא יעבור זמן רב עד אשר יהיה כל האתר חפור, שמור ומשוחזר, לתועלת המבקרים ולבטחונם.

תוצאות החפירות

בסקירה ראשונה זו אין ככוונתנו לעמוד על תולדותיה של מצדה ולחזור על דברי המקור היחיד העומד לרשותנו, הלא הם כתבי יוסף בן-מתתיהו². עם זאת ברצוננו לציין, כי לאור הידיעות הכלולות בכתבי יוסף הנחנו

2. הדבר ייעשה, כמובן, בהרחבה בדין-וחשבון הסופי, שבו יסוכמו גם תולדותיו של חקר מצדה, עם ציון תרומותיהם של החוקרים השונים. הקורא ייטיב לעשות אם יעיין בסקירה התמציתית והמצוינת של סקר 1955—1956, הן על תולדות המקום (עמ' 9—16) והן על תולדותיו של חקר מצדה והסקרים בה (עמ' 16—20).

מראש, שעשויים אנו להיתקל בשרידים או בממצאים מן הימים שקדמו לבנייתה של מצדה בידי הורדוס, היינו, מימי יונתן הכהן הגדול, שהיה הראשון שבנה ביצורים במקום. ואכן, אחת המטרות שהצבנו לפנינו היתה לאתר את המבנים האלה, או — לפחות — לנסות להכריע בפלוגתא שבין החוקרים בעניין זהותו של יונתן זה: יונתן החשמונאי³ או אלכסנדר ינאי⁴. הנחה נוספת היתה, שבין תקופת הורדוס ובין שנת 66, עת נכבשה מצדה בידי מנחם, מנהיג המרד, חנה במקום חיל-מצב רומי. כן הנחנו — ואף זאת על-סמך דברי יוסף בן-מתתיהו — שגם לאחר כיבוש המקום בידי הרומאים שהה בו חיל-מצב, ולאור הנחה זו הצבנו לפנינו כמטרה נוספת לקבוע את משך שהותו של חיל-מצב זה בהר.

על מציאותו של יישוב זעיר במקום בתקופה הביזאנטית העידו כנסייה קטנה וכמה סימני-צלב במערות מספר.

את סיכום ידיעותינו היום על הבעיות הנ"ל גביא בפרק-הסיכום שבסוף סקירתנו זו, ואילו עתה רק נגדיר את המינוח ההיסטורי שנוקקנו לו בשעת החפירות ושניזקק לו גם להלן בתיאורן הכללי של תוצאות החפירות:

1. קדם-הירודיאני: כל מבנה או ממצא שניתן לייחסו לתקופה שקדמה להורדוס;
 2. הירודיאני: כל מבנה או ממצא שניתן לייחסו לפעולות-הבנייה של הורדוס;
 3. לפני המרד: כל מבנה או ממצא שניתן לומר עליו בבטחה, כי קדם לימי המרד וכי מאוחר הוא, ככל הנראה, מתקופת הורדוס;
 4. המרד: מבנים או ממצאים שניתן לייחסם בוודאות לתקופה הקצרה בת 7 השנים שבין 66 ו-73;
 5. חיל-המצב: כל מבנה או ממצא שהוא ללא ספק מן התקופה הרומית שלאחר המרד⁵;
 6. ביזאנטי: ימי היישוב הביזאנטי.
- מינוח זה הוא היסטורי, ואין לערבבו עם המינוח הסטראטיגרפי שעליו

3. כדעת מחברי הדין-וחשבון על סקר 1955—1956, עמ' 9.

4. על כך ראה: א. שליט, הורדוס המלך, ירושלים 1960, עמ' 175.

5. על מציאות יישוב יהודי, כביכול, במצדה בראשית המאה ה-1, כמסקנתם של מפרסמי התעודות של ואדי מורבעת — ראה להלן, פרק-הסיכום, הערה 108.

חפירות מצדה

הקפדנו, מינוח המבוסס על מצב־ההשתכבות בכל לוקוס ולוקוס, אם אמנם עלה בידנו לעמוד עליו.

ועוד הערה מקדימה: במסגרת סקירה ראשונה זו לא נוכל לתאר במפורט כל מבנה ומבנה, על מידותיו, ועלינו להסתפק בפירוט המבנים העיקריים והלוקוסים החשובים ביותר. ביחוד אין טעם להביא תיאור מפורט של אלמנטים רבים בארמון הצפוני שכבר נדונו בהרחבה בדין־וחשבון על סקר 1955—1956⁶. משום כך נעמוד בעיקר על התגליות החדשות, או על פרטים המשלימים מסקנות קודמות או סותרים אותן.

נפתח בתיאור המבנים מצפון לדרום (לוח א); לאחר־מכן נדון בחומות ובמבני המרד; ונסיים בתיאור הכנסייה הביזאנטית. לפני פרק־הסיכום שבסוף סקירתנו נקדיש פרק מיוחד לתיאור המגילות והתעודות הכתובות, אף־על־פי שכבר בשעת הדיון בכל מבנה נביא פרטים מלאים על מקום מציאתן.

6. עמ' 35 ואילך.